

УДК 811.161.2

В. М. Зубченко

ДО ПРАВОПИСНИХ ПИТАНЬ У ПРАЦЯХ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА

Зубченко В. М. До правописних питань у працях Василя Сімовича.

У статті проаналізовано праці Василя Сімовича, присвячені українському правописові та історії реформ українського правопису, визначено провідні переконання мовознавця щодо проблем українського правопису.

Ключові слова: правопис, історія українського правопису, «драгоманівка», «кулішівка», латинка.

Зубченко В. Н. К правописным вопросам в работах Василия Сивовича.

В статье проанализированы работы Василия Симовича, посвященные украинскому правописанию и истории реформ украинского правописания, определены ведущие взгляды языковеда на вопросы украинского правописания.

Ключевые слова: правописание, история украинского правописания, «драгомановка», «кулишивка», латинка.

Zubchenko V. M. To spelling issues in the writings of Vasily Simovych.

The article provides the analyses of Vasily Simovych's research of the Ukrainian spelling and the History of the reform Ukrainian spelling, main directions of research of the Ukrainian spelling.

Key words: spelling, History of the Ukrainian spelling, Drahomanivka, Kulishivka, Latin.

В. Сімович представляв українську філологію 20-х рр. ХХ ст. на європейському рівні. Хоч наукова діяльність професора проходила в різних напрямках української філології, однак найбільше досліджень він присвятив мовознавству: граматична структура української мови, історична фонетика і морфологія, історія літературної мови, культура мови і стилістика, українська антропонімія, проблеми правопису тощо.

Характеризуючи здобутки вченого в українському мовознавстві, П. Ковалів зазначає, що «В. Сімович найбільше цікавився фонологією української мови і завжди в приватній розмові підкреслював, що він більше фонолог, а ніж граматист узагалі. Однак більшість його досліджень зв'язані з історичним розвитком української мови та він ніколи не оминав питань правопису» [1, с. 25–26].

Визначному українському мовознавцеві присвятили роботи П. Ковалів, Л. Тарновецька, З. Терлак. До 125-річчя вченого за упорядкуванням Л. Ткач видано його праці в 2-х томах. Його ідеями з ономастики користувалися у своїх дослідженнях Л. Гумецька, П. Чучка, О. Суперанська, А. Толкачов. Однак праці, присвячені українському правопису, ще не були об'єктом окремого дослідження.

Саме правописні питання у працях В. Сімовича визначаємо предметом нашої статті, метою якої є висвітлення цих проблем у дослідженнях мовознавця.

Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування кількох завдань, а саме аналіз доробку В. Сімовича щодо українського правопису та визначення його позицій з цього питання.

На початку діяльності як мовознавця В. Сімович висловлює погляди близькі до етнографічної школи, вони були визначальними в його «Українській граматиці» (1918). Викладання в українських високих школах Праги, членство у Празькому лінгвістичному гуртку та знайомство з фонологічною течією в мовознавстві вплинуло на мовознавчі переконання вченого. Празькі фонологи розуміли мову як систему, цілісну структуру, у якій всі елементи взаємопов'язані.

В. Сімович почав застосовувати фонологічну методу на ґрунті українського мовознавства й саме наукові праці періоду 1928–1939 років визначають його вагомий внесок у розвиток мовознавства. Це роботи з історичної фонетики та морфології: «Українське що» (1928), «Zur Frage e / o im Ukrainischen» (1932), «До морфології українських прикметників» (1933), «Про поголосне українське л» (1936), «Проблема гармонії складів в морфології слов'янських мов» (1938); з української ономастики:

«Українські іменники чоловічого роду на -о» (1929), «Українські чоловічі ймення осіб на -но» (1931), «Історичний розвиток українських чоловічих хресних імен» (1931); з історії правопису: «Правописні системи Драгоманова» (1932), «Йосиф Іречек і українська мова» (1932).

Застосувавши поняття структурного закону до аналізу історичних змін у фонетичній і морфологічній будові української мови, він обґрунтував її право на самостійний розвиток. Не всі погляди вченого прийняті науковою громадськістю, але його методологія у дослідженні та поясненні мовних явищ піднесли українське мовознавство на вищий щабель. Наукова праця В. Сімовича проходила у зв'язку із західноєвропейським мовознавством.

У підрадянській Україні лінгвістична школа перебувала в тісній взаємодії з іншими лінгвістичними школами (передусім Щербівською та Московською); а елементи структуралізму знайшли відображення у працях О. Курило.

У передмові до «Внеску Галичини у формування української літературної мови» Ю. Шевельов згадує, що В. Сімович знав україномовні справи краще від його харківських учителів (Булаховського та Наконечного), знав не лише зовні, а й зсередини, і був єдиним тоді на Україні носієм ідей і метод Празького лінгвістичного гуртка [12, с. 9].

У статті «Фонологія і правопис» автор розмежовує поняття фонетики та фонології, яке ототожнювали деякі вчені, вбачаючи різницю між ними: «Фонетика – наука, що займається звуками якоїсь мови, їх історією, змінами, а фонологія – це метода досліду мовних явищ. Фонетика займається реалізованими звуками, вимовленими. Фонологія – займається типами звуків, які живуть у мовній свідомості ще до часу реалізації та мають здатність вносити диференціацію у значення слова» [10, с. 206].

Спираючись на ці погляди, учений вказує на фонологічну, а не фонетичну основу кожного правопису, оскільки «фонетичність правопису доводить до абсурду орфографію, нищить будову мови, змінює образ слова. В. Сімович вбачає нераціональність правопису в ігноруванні фонологічними законами мови, оскільки вимова залежить від позначення, яке диференціює значення слова. Вимова молодших поколінь точно відображає написання, що ускладнює розрізнення значень слів та приводить до їх ідентифікації» [10, с. 210].

Питання українського правопису цікавило В. Сімовича насамперед тому, що він ніколи не відмежовував законів розвитку мови від законів письма. Граматика й правопис – це основа пізнання

літературної мови. Питання правопису вчений досліджував на рівні з практичними та теоретичними питаннями української мови.

Для Української загальної енциклопедії 1934 року мовознавець написав розвідку про історію українського правопису. Правописна система української мови, за авторовими переконаннями починає своє становлення ще від часів функціонування церковнослов'янської мови, коли перші «помилкові» знаки відповідають звуковим відповідникам народної мови. В.Сімович встановлює основні етапи розвитку правописної системи: 1) X–XIV вплив звукових процесів на письмову передачу; 2) XVI–XVII сковування усталення народної мови церковними правописними традиціями; 3) XVIII боротьба традиційного й фонетичного правописних принципів; 4) XIX правописні реформи Максимовича, Куліша, Драгоманова; 5) XX унормування української літературної мови 1919, 1927, 1933 рр. Наскрізно простежується у статті боротьба двох культурних впливів на українську мову: візантійського та західноєвропейського (латинського), що пояснюється географічними та політичними умовами розвитку української держави [9].

Дослідження історії українського правопису відобразилося в низці праць В.Сімовича: «Правописні системи М. Драгоманова», «Йосиф Іречек і українська мова», «Літери і політика».

Серію статей про правописні системи, які були поширеними в Україні, зокрема, Західній Україні, розпочинає розвідка «Правописні системи М. Драгоманова», у якій дослідник аналізує погляди М. Драгоманова на українську мову, яку останній сприймає як «форму народності», «ознаку породи» [7, с. 125], як засіб поширення освіти. Згодом автор знайомить читача з історією правописної реформи, характеризує «женевку» або «драгоманівку».

В.Сімович погоджується з М. Драгомановим щодо практичної переваги латиниці, аргументуючи це тим, що нею користуються розвиненіші народи і що це зближить український народ з цивілізованим світом. Відомий історик знав, що зміна абетки – справа зовсім не легка, однак стверджував, що з орфографії не можна робити святощів, як ще роблять українці з кирилівською азбукою. Чесько-польська латиниця Драгоманова комбінувала закони польської орфографії, що не завжди вдало відображали українську мову. Детально проаналізувавши положення Драгоманівської латинки, яку сам автор не завжди застосовував, та «женевки», якою М. Драгоманов користувався від 1887 року, В.Сімович, підсумовує:

1. З історичного погляду правопис Драгоманова перебрав багато з максимовичівки (*ѵ* – без огляду на його повстання та фонетичне значення після голосних; зазначування декуди чергування *ѵ* – *у*, *і* – *й*) та з кулішівки (*і* – без огляду на його повстання; *и* – для історичних *и* та *ы*...) драгоманівка була побудована на цих двох попередніх правописних системах;

2. Вносить багато нового: полишаючи прийняті значки та африкати *ч*, *ц*, залишаючи *дж*, *дз*, вводить, ізрештою, засаду, щоб, крім цього (для практики письма важного й доброго) випадку, кожному поодинокому звукові відповідав один знак: відкидає скрізь і раз на все *ѵ*; відкидає *иц*; для палаталізації приголосних заводить скрізь (*і* не тільки в визвуку складу) *ѵ*: для йотації голосних вводить, на сербський спосіб, *ј*, цим викидає історичні значки *я*, *ю*, *є*, і з кулішівки *ѣ* з їх подвійними функціями і водночас спрощує правопис, скорочуючи число літер кулішівки з 32 на 28; при тому виходить цілком зайвий *ѵ* чи *ѵ* після зубних та перед йотованими голосними, при цій реформі відразу паде в очі характер українських губних, а це і *ѵ* на означення м'якшення скрізь – робить драгоманівку, уже, на перший погляд, більш фонологічним правописом, ніж кулішівка й сучасний правопис;

3. З цього погляду драгоманівка заслуговує справді назви зреформованого правопису, навіть радикального;

4. Женевку не можна назвати чисто фонетичним правописом, як міркував Драгоманів, бо ж на кожному кроці бачимо в ньому хитання між історичним принципом і фонетичним (фонетичні закони – послідовно не переведені), вона взагалі творить розумний компроміс між обидвома принципами, і це дає доказ на те, що її творець мав великий лінгвістичний такт;

5. На драгоманівці відчутний вплив російського правопису, що знайшло відображення в переписі чужих слів;

6. Відділ чужих слів необдуманий, виявляє теж великі хитання, певної системи в транскрипції – немає [7, с. 174].

«Драгоманівка» не прижилася як правописна система, а була лише проміжною ланкою. Хоч М. Драгоманов вважав свій правопис науковим, перевагою чинного правопису є практичність та консервативність. Радикальність сприймається поволі, оскільки стикається з традицією.

Проблемам «азбучної заверюхи» 1859 року В. Сімович присвячує розвідку «Йосиф Іречек і українська мова», у якій аналізує діяльність Іречека в зміні кирилиці латиницею з об'єктивної позиції, а не з

національно-політичних міркувань щодо української мови як І. Франко та Я. Головацький. Мовознавець вказує на заслуги Й. Їречека, чеського вченого і політика перед українською мовою та народом Галичини. Їречек вбачав загрозу австрійському урядові на землях Галичини, Буковини та Закарпаття через поширення впливу російської мови, причиною якого він вважав спільне кириличне письмо. Результатом боротьби з російською мовою стало запровадження латинки в українських школах. Вивчаючи українську мову, чеський дослідник вбачав найбільшу її хибу в правописі. Вдалим, на його думку, є правопис, у якому кожен звук має свій знак; конструкція знаків – найпростіша, щоб їх легко розрізнати, а для цього найкраще для української мови – латинське письмо, але не польське, а характерне лише для української мови [3, с. 94].

У праці «Літери і політика» описано запровадження «фонетичного» правопису або «кулішівки» у школах Галичина та Буковини. Насамперед дискусії, які точилися серед молоді 1893 року, мали політичне підґрунтя. Правопис П. Куліша спирався на живу вимову, тобто надавав перевагу фонетичному принципіві, а не історичному, який домінував на західноукраїнських землях. Правопис цей давав відразу писаному чи друкованому слову ознаку чогось окремого від російської мови, чогось самостійного – і москвофільська частина українського громадянства на західних землях, та частина, що стояла за одну літературну мову з Росією, що не признавала потреби самостійної української літератури, не вірила в її розвиток, бачила, не без причини, в заведенні Кулішевого правопису у школі упадок свого впливу серед народу, крах своїх ідей. Упроваджував у життя цей правопис професор С. Смаль-Стоцький. Через підручник «Руська граматика», укладений С. Смаль-Стоцьким та Ф. Гартнером почалося введення нового правопису у школах, але спирався автор підручника не лише на правопис Куліша, а й на нововведення Є. Желехівського, який у своєму українсько-німецькому словнику повернув літерам **я**, **є**, **ю**, **ї** – такого ж подвійного значення та замість Кулішевого **ѣ** ввів **йо** та **ьо**, зазначив м'якість свистячих, які передують губним перед **ї**, **я**. Саме цей правопис згодом перебрали і науковці Наддніпрянщини, зокрема Є. Тимченко, зі змінами його використовували в деяких видавництвах, а також у своєму словнику Б. Грінченко.

Переконання що саме «кулішівка» стала основою сучасного правопису та сприйняття дослідником саме цієї системи, знаходимо в

його висновках: «А проте з мовного боку треба шкодувати, що відкинено ї після приголосних, які в нас м'якшаться (*ніс – ніс*), бо це дуже прикметний для нашої мови закон; треба жалкувати, що не зазначаємо м'якості сичних перед губними в таких випадках, як святий, звір. Це вплинуло в нас дуже фатально на орфоепію... Та на це немає ради, життя сильніше за науковість правопису, національна єдність і у справі правопису важніша, ніж правописні закони» [5, с. 221].

Зауваживши те, що вчений-мовознавець найдоцільніше функціонування українського правопису вбачав у переході на латинку, доцільно розглянути його дослідження з цієї проблематики.

У статті «Латинка для нашої бібліографії», написаної 1927 року в період заключного етапу становлення норм української літературної мови, В. Сімович уносить пропозицію затвердити передачу української мови латинкою паралельно з українською кирилицею. З огляду наукового, затвердження латинки дає змогу поширити українські дослідження та заявити про існування української науки, відмежованої від російської зі своєю специфікою та колоритом. З певними змінами латинку-транскрипцію все ж прийняли у славістиці [4].

У 1934 році доктор Сімович звертається до теми латиниці в розвідці «Система української латиниці», мотивуючи це потребою мати власну систему одної української латиниці, якою можна б користуватися побіч теперішньої української абетки, збудованої на кирилиці (збереження скрізь, у всіх мовах, одного графічного образу українського автора – у наукових чи літературних творах, урядових документах; наукові цілі; можливість ближчого контакту зі світом латинської азбуки; бібліографічні цілі; така система зберігає оригінальне обличчя української мови, не покалічене, як досі скрізь його бачимо), щоб і українські автори могли нею користуватися, головню в науці [8, с. 179].

Мовознавець, крім окреслення актуальності та завдань системи, подає власні вимоги: 1) нескладна, проста, без зайвих комбінацій і новизн; 2) не повинна відбігати від випробуваних систем латиниці слов'янських народів; 3) повинна відповідати законам фонології, щоб із нею видно було відразу самостійні фонemi української мови; 4) уникати перебільшеної фонетизації; 5) мати свої закони для чужих слів (відрізнявання давніх, що давно ввійшли до української мови з вірою, культурою – система фонетична, – від нових: система механічного перепису, при чому слід оминати вульгаризацію через запозичку чужих слів і назв із якоїсь посередньої системи (російської,

польської)). Систему повинна скласти окрема комісія й перевести її в життя через компетентну установу [8, с. 180]. Уведення латинки, на думку деякого з дослідників, спростило б написання іншомовних слів відповідно до норм української мови, дискусії у зв'язку із цим час від часу виникають серед українських авторів.

Проблема правопису знову виринула після об'єднання України, почався правописний хаос, який не обійшов уваги визначного мовознавця. На еміграції власний правопис у кожній книжці чи видання, відмінний один від одного. Через пресу, часописи, школу поширюється, підігнаний під російський, український правопис 1933 року, однак простежуються відхилення і від офіційного правопису. Реакцією на такі події було перевидання «Правописного словника» Ізюмова зі вступною статтею В. Сімовича в Львові 1941 року, ухвалений 1929 року та стаття «Звертаймо до академічного правопису» В. Сімовича 1942 року. Професор був переконаний, що «... ухвалений 1929 року правопис, не вважається ідеально добрий. Але ж бо не треба забувати, що ні в одного народу на світі немає ідеально доброго правопису. Орфографія – річ практична, річ звички, а людина така істота, що звикне до всього» [6, с. 211].

Хоч учений мав власний погляд на правописну систему української мови, оскільки досконало вивчав правописи-реформи, був прихильником латинки, однак вважав справу унормування літературної мови може вирішити лише найвища наукова установа, Українська академія наук у Києві та внести зміни до Харківського правопису 1929 року.

З аналізу праць В. Сімовича про український правопис, можна зробити висновки: 1) дослідник був прихильником латинки у правописі, висловлюючись за можливість паралельного функціонування правопису на основі латинської та кириличної графіки; 2) фонологічний принцип повинен переважати у правописній системі, а не фонетичний; 3) кожен правопис повинен мати наукове обґрунтування; 4) основним критерієм правопису повинна бути практичність у застосуванні; 5) обов'язкові критерії для передачі іншомовних слів українською мовою, відповідно до тих фонем, якими вони позначаються у рідній мові.

Слова великого мовознавця стали пророчими: «Ми певні в тому, що це станеться, та тільки не знаємо, коли саме це буде» [6, с. 211] і досі залишаються актуальними.

Література

1. Ковалів П. Василь Сімович / П. Ковалів. – Вінніпег : Тов-во Просвіта, 1953. – 39 с.
2. Сімович В. Звертаймо до академічного правопису / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
3. Сімович В. Йосеф Їречек і українська мова / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
4. Сімович В. Латинка для нашої бібліографії / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
5. Сімович В. Літери і політика / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
6. Сімович В. [Передмова до праці] : Правописний словник / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
7. Сімович В. Правописні системи М. Драгоманова / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
8. Сімович В. Система української латиниці / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
9. Сімович В. Українська мова і правопис / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
10. Сімович В. Фонологія і правопис / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2014 р.